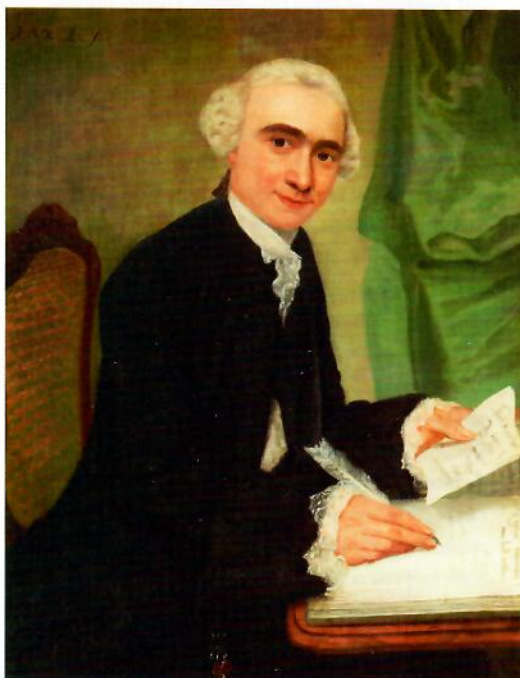

Jan Baptista van Aerde (ca. 1738–1812), een vrij onbekende kunstenaar die in de 18e eeuw ook enkele werken in Zeeland heeft gemaakt.

Op de cover van het eerste nummer van *Zeeland* van 2019 (28.1) prijkte een uitsnede van het fraaie portret van de vermaarde arts en lector van het *Theatrum Anatomicum* Paulus de Wind (1714–1771), dat deel uitmaakt van de collectie van het Zeeuws Genootschap en wordt bewaard in het Zeeuws Museum.¹ In de colofon stond foutief dat het is geschilderd door J.P. van Aerde. Dat moet J.B. van Aerde zijn, wat overigens ook goed te lezen is op de signatuur. Omdat ik de kunstenaar al kende van het paar portretten dat hij van mijn verre Zeeuwse voorouders Jan Tieleman Spijker en Geertruida van der Nisse heeft gemaakt, vond ik dat het nu tijd werd om onderzoek te doen naar deze kunstenaar en de maker van dit schilderij van het Genootschap nader te belichten.

Van de kunstenaar Jan Baptista van Aerde is, afgaande op de bekende kunstenaarslexica, bijzonder weinig bekend. Het lexicon Thieme-Becker (1907)² noemt in het aan hem gewijde lemma echter wel een belangrijke vroege bron waarin J.B. van Aerde wordt genoemd, te weten de zogenaamde *Liggenen*. Hieruit blijkt dat Van Aerde op 26 november 1764 als 'constschilder' is ingeschreven in het Antwerpse St. Lucasgilde.³ Ook noemt Thieme-Becker het bovengenoemde portret van Paulus de Wind. Andere lexica als de *Bénézit* en de in 1969 en 1980 verschenen delen van Pieter Scheen nemen Van Aerde op, maar geen van deze bronnen geeft biografische informatie. De Saur uit 1992 haalt tenslotte J.B. en J.P. door elkaar door het lemma te wijden aan Johannes P. van Aerde en te stellen dat deze waarschijnlijk niet identiek is met de in 1764 in het Lucasgilde ingeschreven J.B. van Aerde.⁴ Christopher Wright's *Paintings in Dutch Museum* noemt onder twee verschillende kunstenaars, te weten Johannes van Aerde en J.B. van Airden een aantal kunstwerken, die mij vervolgens verder hebben geholpen in het reconstrueren van het

1. J.B. van Aerde, Portret van Paulus de Wind.
Collectie Zeeuws Genootschap, Middelburg, in langdurig
bruikleen aan het Zeeuws Museum.

leven van deze vrijwel onbekende kunstenaar.⁵ Zo werd mij duidelijk dat er vier portretten bekend zijn die door Van Aerde geschilderd zijn, te weten dat van De Wind, de twee portretten van Jan Tieleman Spijker en Geertruida van der Nisse in de collectie van de Rijksdienst Cultureel Erfgoed en een priesterportret in het Amsterdamse Museum Ons'Lieve Heer op Solder. Vervolgens blijkt er in de St. Martinuskerk in Weert een altaarstuk uit 1761 te zijn, dat de *Aanbidding der herders* voorstelt. Voorts was er op een veiling in Amsterdam in 1987 een portret dat mogelijk mr. Wilhelmus Christianus de Crane voorstelt. In de documentatie van het RKD-Nederlands Instituut voor Kunstgeschiedenis trof ik verder een schoorsteenstuk van zijn hand uit 1766 in

J. B. van Aerde, Portret van Jan Tieleman Spijker.
Collectie Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed.
Foto Margareta Svensson

J. B. van Aerde, Portret van Geertruida van der Nisse.
Collectie Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed.
Foto Margareta Svensson

een huis in Goes aan. Op een veiling bij Christie's in Londen tenslotte was in 1991 een schilderij dat als titel *The seamstress* (de naaister) had. Alle werken zullen later in dit artikel nog nader aan de orde komen.

De gedateerde werken en de plaatsen waar hij gewerkt heeft hebben ertoe geleid dat er nu een eerste korte levensbeschrijving opgesteld kan worden, waarbij vooral het Stadsarchief Amsterdam belangrijke bronnen heeft geleverd. Aanleiding daar als eerste te kijken was het priesterportret dat in het Amsterdamse museum wordt bewaard. Van Aerde blijkt zich op 14 mei 1771 te hebben ingeschreven als Poorter van Amsterdam⁶ en heeft op diezelfde dag zijn 'schildersgeld...van 't gild' betaald.⁷ Uit de inschrijving als Poorter wordt bevestigd dat het om dezelfde Van Aerde gaat, want er wordt vermeld dat hij 'fijnschilder' en afkomstig uit Antwerpen was. Waar en wanneer hij is getrouwd heb ik niet kunnen terugvinden, maar op 10 november 1772 is Petronella Brigitta RK gedoopt als kind van Jan Baptista van Aerde en Cornelia Bosdijk.⁸ Twee jaar later werden op 15 augustus 1774 Maria Angela en Catharina in kerk 't Boompje en kerk de Pool eveneens RK gedoopt⁹. Blijkens het begraafregister zijn zowel de moeder als de tweede

dochter Catharina, als gevolg van de bevalling overleden en op 29 augustus van dat jaar begraven. Het gezin woonde toen aan de Kalverstraat 'over 't clooster'.¹⁰ Van Aerde is vervolgens op 26 september 1781 hertrouwd met Engelina Catherina Lageman, weduwe van Jan Kuijper.¹¹ Deze is overleden in 1801 en op 16 juni van dat jaar begraven in de Oude Kerk.¹² Het echtpaar woonde toen in de Kalverstraat bij de Luciensteeg. Uit de diverse doopaantekeningen blijkt dat er verschillende familieleden Van Aerde en Bosdijk getuige waren. Zo ook was Jan Baptista van Aerde zelf op 3 februari 1773 in Middelburg getuige bij de doop van Maria Johanna Briels, dochter van Thomas Briels en Catharina Bosdijk.¹³ In de Burgerlijke Stand van Amsterdam tenslotte wordt vermeld dat Jan Baptista van Aerde 'oud vier en zeventig jaren wonende Kalverstraat bij St Luciensteeg n 42 van beroep koopman gehuwd geweest met Engelina Catharina Lageman' op 21 december 1812 is overleden.¹⁴ Dit brengt zijn geboortejaar op ca. 1738.

Wanneer en waar Van Aerde is geboren heb ik nog niet kunnen achterhalen. Toen hij zich in Amsterdam vestigde kwam hij uit Antwerpen, waar hij aanwijsbaar immers in 1764 in het gilde was ingeschreven. In het Antwerpse Felix

J.B. van Aerde, Schoorsteenstuk.
Foto RKD Nederlands Instituut voor Kunstgeschiedenis.

Archief (het stadsarchief) heb ik echter geen vermelding van zijn doop kunnen vinden. Wel trof ik er meerdere personen met dezelfde achternaam aan in de doopregisters. Het is natuurlijk ook goed mogelijk dat hij helemaal niet in Antwerpen is geboren, maar daar alleen zijn geluk heeft gezocht als kunstenaar. Kennelijk is hij daar niet succesvol geworden en is hij uiteindelijk naar Amsterdam getrokken.

Antwerpen was vanaf het begin van de 18e eeuw overigens in kunstopzicht geen belangrijke stad meer. De roem was voorbij en er waren dan ook weinig kunstenaars meer actief.¹⁵ Meerdere kunstenaars, zoals Harmanus Serin (1677-1756) en Ignatius de Roore (1686-1747), zijn Van Aerde dan ook voorgedaan door uit Antwerpen te vertrekken in hun zoektocht naar opdrachten in het noorden.¹⁶

Nu meer bekend is van het leven van Jan Baptist van Aerde kan ook zijn werk een plaats krijgen. Het tot nu toe vroegst bekende schilderij is de *Aanbidding der herders* dat hij in 1761 heeft geschilderd voor de St. Martinuskerk in Weert. Het is een groot altaarstuk, dat maar liefst 400 x 249 cm. meet. Het schilderij is mij uitsluitend bekend van een foto in een publicatie, die John van Cauteren in 1991 heeft gewijd aan de kunstwerken in deze kerk.¹⁷ Centraal staat de krib met het kind Jezus met ter linkerzijde Josef en Maria en rechts enkele knielende herders. Boven zweven engelen in de lucht waarvan enkelen een kruis dragen. De hele uitstraling van dit werk is uiterst barok. Het schilderij is twee keer gerestaureerd, in 1867 en 1927. Bij de tweede restauratie kwamen de signatuur en datering aan het licht. Hoe Van Aerde de opdracht tot dit grote stuk heeft gekregen is niet bekend en ook niet waar hij vandaan kwam. Na deze opdracht heeft hij zich dus in 1764 in het Antwerpse Lucasgilde ingeschreven om vervolgens al weer in 1766 in Goes aan de slag te gaan. Daar heeft hij voor een vertrek in een huis aan de Kleine Kade 47 een schoorsteenstuk geschilderd. Het is een idyllische voorstelling, waarop op de voorgrond een moeder met een vissend kindje onder een boom op de oever van een riviertje zit terwijl iets verderop een moeder met kind en een geitje over een brug lopen. In de verte is een glooiend, buitenlands landschap zichtbaar. De voorstelling gaat in grote lijnen terug op een prent van Francesco Zucarelli; bijzonder is te vermelden dat deze prent tot 1909 in het huis is gebleven.¹⁸ Dit huis was vanaf 1760 eigendom van mr. Johan Isebree (1715-1778), die het van 1760-1765 uitvoerig heeft verbouwd tot de huidige 18e eeuwse staat. Hij was gehuwd met Catharina Elisabeth van Roseveldt (1725-1754), maar met haar heeft hij er door haar vroegtijdig overlijden nooit gewoond. In het huis hingen meerdere schoorsteenstukken en schilderwerken in deurpartijen van o.a. L.F. Aems en P. Bobbaert, maar van deze zei Van Dissel: 'Hoewel de bomen en figuren niet altijd even overtuigen zijn geschilderd, mag dit werk toch gelden als één van de beste die zich bevinden in het Kadehuis.'

Het is aannemelijk te veronderstellen dat Van Aerde dankzij deze opdracht in Goes later ook de twee portretten voor de echtelieden Jan Tieleman Spijker (?-1794) en Geertruid van der

Nisse, vrouwe van Nisse (1732-1796) heeft mogen schilderen.¹⁹ Dit echtpaar bewoonde het Huis ter Nisse in de nabij Goes gelegen ambachtsheerlijkheid Nisse. Spijker was eerst schout en secretaris van Waarde en later baljuw en secretaris van Nisse. Hij is op 11 april 1771 gehuwd met Geertruid van der Nisse, buitenechtelijke dochter van mr. Gillis Corneliszn. Van der Nisse en Barbara Polvliet. De portretten zijn niet gedateerd, maar wellicht zijn deze ter gelegenheid van het huwelijk gemaakt. Spijker is als heupstuk staand voor een muur weergegeven, voornaam kijkend met zijn rechterhand in zijn jas en een degen op zijn zij. Op de achtergrond is een hooimijt zichtbaar. Geertruid van der Nisse is daarentegen zittend in een vertrek, gekleed in een fraaie gele jurk afgebeeld, met in haar linkerhand een waaier en in haar rechterhand een horloge aan een ketting. Om haar nek draagt ze een fraai sieraad met een grote parel. Beide portretten hebben een mooie, rijke stofuitdrukking en getuigen zeker van kwaliteit. Het Huis Ter Nisse is in 1844 gesloopt, maar had in de tijd van het echtpaar Spijker-van der Nisse een grootse allure met grote tuin en op het huis was vijf man personeel. In het kerkje van Nisse herinneren de wapens Spijker en Van der Nisse op de ombouw van het orgel ons nu nog

aan de laatste telg uit het geslacht Van der Nisse en haar echtgenoot.

Dan volgt het hierboven als eerste genoemde portret van dr. Paulus de Wind. De kunstenaar heeft De Wind zittend aan een bureau weergegeven, terwijl hij aan het schrijven is en een stukje papier met wat aantekeningen in de hand heeft. Het portret zal vermoedelijk geschilderd zijn tussen 1766, het jaar dat Van Aerde in Goes aan het werk was, en 1771, het jaar waarin De Wind is overleden. De Wind was van 1769-1771 lid van het Zeeuws Genootschap. Wellicht is het lidmaatschap van het Genootschap de aanleiding voor dit portret geweest, waarop hij voornaam is afgebeeld. De korte pruik dateert het portret in ieder geval in het derde kwart van de 18e eeuw. Voor een uitgebreide biografie van De Wind verwijs ik verder graag naar de eerste editie van Zeeland van dit jaar.²⁰ Naar dit portret is door een niet bekende kunstenaar een tekening gemaakt, die ooit is getoond op de Medisch-Historische Tentoonstelling in 1949.²¹

In Museum Ons'Lieve Heer op Solder in Amsterdam wordt in het depot een portret van een priester bewaard, dat volgens de Bezoekersgids van 1947 de Franciscaner pater Gasparus Boon zou voorstellen.²² Deze pater was van 1738 tot

Orgel met de wapens Spijker en Van der Nisse. Foto Jim van der Meer Mohr.

zijn overlijden in 1762 assistent in de Mozes en Aaron Kerk in Amsterdam. De manier waarop de voorgestelde hier is weergegeven, zittend in een bibliotheek met een bijbeltje in de hand en een crucifix op de tafel, is die van het sedert 1650 en ook in de 18e eeuw gangbare pastoorportret. De identificatie als Gasparus Boon kan dus geen stand houden.²³ Wie de hier voorgestelde priester wel is, zal vermoedelijk nooit duidelijk worden.

In 1987 was op een veiling in Amsterdam een portret dat waarschijnlijk mr. Wilhelmus Christianus de Crane voorstelde. Het is gesigneerd J.B. van Aerde, maar helaas is mij geen afbeelding bekend.²⁴ Als de identificatie juist is, dan betreft het hier wederom een portret van een Zeeuw. De Crane is op 4 november 1745 in Biezelinge bij Kappelle geboren als zoon van ds. Mattheus de Crane en Maria Step. Op 29 juli 1771 is hij in Goes gehuwd met Catharina Henrietta van Tilborgh, gedoopt te Dordrecht 28 februari 1756, overleden te Goes op 9 april 1789, dochter van Melchior en Dina Maria Muller, weduwe van Jacobus Loke. De Crane is op 23 juni 1816 in Den Haag overleden, waar hij lid was van het Wetgevend Lichaam.

Blijkens de notitie op het fiche van het RKD/Iconografisch bureau is De Crane zittend weer-

gegeven met een blad papier in de hand en de Corpus Iuris achter hem. Zo te lezen een pose die vrij traditioneel is.

Tot slot is mij uitsluitend van een veilingnotitie nog een genrestuk van de hand van Van Aerde bekend dat de titel *The Seamstress* (de naaister) had.²⁵ Hoe dit er heeft uitgezien zal ik wellicht nooit weten.

Al met al heeft Jan Baptista van Aerde ons dus een klein oeuvre nagelaten. Als eerste kreeg hij de opdracht voor een groot altaarstuk in Weert. Daarnaast heeft hij ook een genrestuk geschilderd. In Zeeland heeft hij vervolgens in het derde kwart van de 18e eeuw een drietal mooie portretten en één alleen uit een vermelding bekend portret en een schoorsteenstuk gemaakt. In die tijd waren er ook enkele andere portrettisten werkzaam, die een groot deel van de markt in handen hadden, zoals Jan Appellius (ca. 1758-1790) en de Dordtenaar Aert Schouman (1710-1792).²⁶ Kennelijk was Van Aerde niet succesvol en bleven de opdrachten uit. Dat zal dan ook de reden zijn geweest dat zijn beroep bij zijn overlijden niet meer kunstenaar, maar koopman was.

Noten

- 1 J.B. van Aerde, *Portret van Paulus de Wind*, gesigneerd linksboven J.B. van Aerde. Fecit; olieverf op doek, 86,6 x 66 cm., Zeeuws Museum, collectie Zeeuws Genootschap, inv.nr. G1654. Legaat Jan Tak, Middelburg, 1915.
- 2 U. Thieme en F. Becker, *Allgemeines Lexikon der bildenden Künstler von der Antike bis zur Gegenwart*, Leipzig 1907-1950; Deel I, 1907, p. 99.
- 3 Ph. Rombouts en Th. Van Lierus, *De Liggeren en andere historische archieven der Antwerpsche St.-Lucasgilde*. Antwerpen 1872, II, p. 820.
- 4 Saur - *Allgemeines Künstlerlexikon: die bildenden Künstler aller Zeiten und Völker* [Saur]. München, 1992, I, p. 446.
- 5 Chr. Wright, *Paintings in Dutch Museums*, Amsterdam 1980, resp. p. 3 en 4.
- 6 Stadsarchief Amsterdam, Poortboek, toegangsnummer 5033, inv.nr. 28.
- 7 Stadsarchief Amsterdam, archiefnummer 366, nr. 1405.
- 8 Stadsarchief Amsterdam, DTB 357, p. 54 (folio 27v) nr.5.
- 9 Stadsarchief Amsterdam, resp. DTB 322, p. 210 (folio 106), nr.3 en 357, p. 64 (folio 32v), nr.3
- 10 Stadsarchief Amsterdam, DTB 1072, p. 126 vv en p. 127.
- 11 Stadsarchief Amsterdam, DTB 752, p. 362.
- 12 Stadsarchief Amsterdam, DTB 1051, p. 108v en p. 109.
- 13 Zeeuws Archief, Middelburg, toeg.nr. 995, DTB 1527, inv. GOE-8.
- 14 BS Amsterdam, archief 5009, inv.nr. 3123, no. 9, 168v.
- 15 F.J. van den Branden, *Geschiedenis der Antwerpsche Schilderschool*, Antwerpen 1883, p. 1166, 'In de XVIIIe eeuw wordt het groepje onzer schilders zoo klein, dat wij voor de beoefenaars der verschillende kunstkakken geene afzonderlijke hoofdstukken meer kunnen opnemen.'
- 16 Zie hiertoe ook: K. Van der Stighelen, *Hoofd en Bijzaak. Portretkunst in Vlaanderen van 1420 tot nu*. Zwolle/Leuven 2008, p. 195-218.
- 17 J.B. van Aerde, *Aanbidding der herders*, gesigneerd en gedateerd: Joannes van Aerde 1761; olieverf op doek, 400x249 cm. Zie: J. van Cauteren, 'Schilderijen in de St.

- Martinuskerk te Weert, een aanzet tot onderzoek naar de Weerter schilders van voor 1900.', in *Weert in Woord en Beeld: Jaarboek voor Weert* (1986), 1991, p.57, 58 catalogusnummer 8, met afb. 17.
- 18 J.B. van Aerde, Schoorsteenstuk, gesigneerd en gedateerd linksonder: J.B. van Aerde 1766; olieverf op doek, 160x78 cm. Zie voor dit stuk: *Voorlopige lijst der Nederlandsche monumenten*, Utrecht 1922 VI, p. 53 (foutief als door J.B. van Reede) en A.J. van Dissel, *Kleine Kade 47, een 18de-eeuws herenhuis te Goes* (ongepubliceerde licentiaatsscriptie), Gent 1976, p.248-251. Zie voor alleen het huis ook: A.J. van Dissel, 'Het huis Kleine Kade 47 te Goes.' *Historisch Jaarboek voor Zuid- en Noord Beveland* 3 (1977), p. 103-118. Zie voor de prent: A.W.A. Boschloo, *The prints of Remondinis*. Amsterdam 1998, afb. 41 en 158. Zie ook: <https://rkd.nl/explore/images/71609>. Op de site van het RKD wordt onder recordnummer <https://rkd.nl/explore/images/71610> nog een stuk genoemd waaraan Van Aerde mogelijk heeft meegewerkt. Met dank aan F. de Klerk, archivist, die zo vriendelijk was mij per email d.d. 13-6-2019 te voorzien van een scan van het betreffende stuk in bovengenoemde dissertatie van Van Dissel.
 - 19 J.B. van Aerde, *Portretten van Jan Tieleman Spijker(?-1794) en Geertruida van der Nisse (1733-1796)*, beiden linksonder gesigneerd: J.B. van Aerde f. Beiden olieverf op doek, resp. 85,5x69 cm. en 85x68,5 cm. Collectie Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, inv. nrs. C1523 en C1522. Deze twee portretten stellen verre Zeeuwse voorouders in vrouwelijke lijn voor. Zie hiertoe de kwartierstaat van mijn overgrootvader J.C. van der Meer Mohr in: *Kwartierstatenboek 2000. Verzameling kwartierstaten bijeengebracht ter gelegenheid van het jaar 2000*. Rotterdam/Den Haag 2000, p. 268, 269. Zie voor Van der Nisse bijvoorbeeld: J. de Ruiter, *Nisse dorp aan de Zwake*. Goes z.j. (1996), p. 27-30. Deze portretten zijn vererfd op dochter Cornelia Wernerina Spijker die gehuwd was met Jan Hendrik Verschoor, heer van Nisse. Vervolgens zijn ze vererfd in de familie Verschoor, tot J.R.F. Verschoor van Nisse de portretten in 1960 heeft geschonken aan de staat.
 - 20 R.J. Soer, 'Het medische Rammekens.' *Zeeland. Tijdschrift van het Koninklijk Zeeuws Genootschap der Wetenschappen*. 28.1, m.n. p. 2,3.
 - 21 Anonieme tekening, verdere gegevens onbekend. Deze was ingezonden door het Nederlands Tydschrift voor Geneeskunde op de Medisch-Historische Tentoonstelling ter gelegenheid van het eeuwfeest der Nederlandse Maatschappij tot Bevordering der Geneeskunst, in de Waag te Amsterdam 7 juli-31 augustus 1949, cat.nr. 409.
 - 22 J.B. van Aerde, *Portret van een priester*, rechtsonder gesigneerd J.B. van Aerde; olieverf op doek, 94x78 cm. Museum Ons'Lieve Heer op Solder, Amsterdam, inv. nr. A188. Vermelding in de Bezoekersgids 1947 op p. 25. Met dank aan conservator Robert Schillemans, die mij deze informatie per email d.d. 15-5-2019 heeft verstrekt.
 - 23 Robert Schillemans wees mij op de volgende publicatie die bevestigt dat de identificatie niet juist is: D. van Heel en P.B. Knipping, *Van Schuilkerk tot Zuilkerk. Geschiedenis van de Mozes en Aaronkerk te Amsterdam*. Amsterdam 1941, p. 313 vermeldt Boon als assistent en noemt hem verder niet.
 - 24 J.B. van Aerde, *Portret van wsch. mr. Wilhelmus Christianus de Crane*, gesigneerd J.B. van Aerde; olieverf op doek, 68x64,5 cm. Veiling Amsterdam (Sotheby Mak van Waay), 19-5-1987, nr. 125 als Hollandse School (XIXde eeuw). Huidige verblijfplaats onbekend. RKD/IB fiche nr. 89733; zie voor de genealogische informatie: *Nederland's Patriciaat* 4 (1913), p. 93.
 - 25 J.B. van Aerde, *The seamstress*, gesigneerd Van Aerde fc; olieverf op doek, 67x51 cm. Veiling Londen (Christie's), 7-2-1991 lot 126a. Huidige verblijfplaats onbekend. De catalogus noemt foutief als tweede voorletter de P. en geen data maar uitsluitend tussen haken 'XVIII'.
 - 26 Zie voor portrettisten in Zeeland mijn artikel: 'Deftige lieden uit Zeeland.' *Origine* 3.2016, p. 42-47.